

PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY PŘI ROPNÉ (ENERGETICKÉ) NOUZI (ÚVOD DO PROBLEMATIKY)

Lukáš Harazin¹, Váleria Moricová²

ABSTRAKT

Příspěvek se zabývá problematikou ropné bezpečnosti ve vztahu k psychologickým aspektům a možným dopadům na obyvatelstvo. Nedostatek této strategické suroviny může způsobit ve společnosti velmi závažné negativní dopady. Autoři se snaží popsat možné následky této krizové situace z pohledu multidisciplinárního přístupu (krizového managementu a psychologie). Cílem příspěvku je deskripce možných psychologických aspektů, k nimž může v praxi docházet v případě vyhlášení stavu ropné nouze na území České republiky nebo Slovenska.

Klíčové slova:

Ropná bezpečnost, mimořádná událost, hromadné chování.

ABSTRACT

The paper deals with the issue of oil security in relation to the psychological aspects and potential effects on the population. The lack of this strategic raw material can cause in the company of very serious negative impacts. The authors are trying to describe the possible consequences of this crisis from the perspective of a multidisciplinary approach (crisis management and psychology). The aim of the paper is described possible psychological aspects which may occur in practice in the case of Declaration of a State of emergency on the territory of the petroleum of the Czech Republic or Slovakia.

Key words:

Oil security, emergency event, mass behavior.

¹ Mgr. Lukáš, Harazin, Policejní akademie České republiky v Praze, katedra krizového řízení, 00420 974 828317, harazin@polac.cz

² Mgr. Valéria Moricová, PhD., Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta špeciálneho inžinierstva, Katedra krízového manažmentu, Ul. 1. mája 32, 010 26 Žilina, tel. číslo 041 513 6731, fax 041 513 6620, e-mail valeria.moricova@fsi.uniza.sk

1 ROPNÁ (ENERGETICKÁ) NOUZE A VZTAH K PSYCHOLOGII

Ropná bezpečnost, respektive ropná nouze, je bez nadsázky fenoménem, u kterého nevystačíme s úzkým pohledem, jenž by se týkal například pouze technických hledisek problematiky. Jedná se totiž o kategorii, ve které mohou sehrávat, a také sehrávají, roli mnohé aspekty týkající se přírodních věd, politiky domácí a mezinárodní, sociologie, **psychologie**. To dokreslují případy z poslední doby, na kterých je možné rozebrat příčiny a důsledky omezeného zásobování ropou a ropnými produkty v konkrétních zemích. Za poslední roky je možné v Evropě i mimo ni ³ zaznamenat celou řadu **stávek, veřejných vystoupení či blokád, které s sebou nesou dopad na zásobování ropou a ropnými produkty**. [1] Nejčastěji se jedná o dopad nespokojenosti se zvyšujícími se cenami ropy a benzínu:

Září 2000, Francie: „*Francouzi se bouří proti vysokým cenám pohonných hmot. Zablokovali většinu francouzských rafinerií a zásobníků ropy. Čerpací stanice začínají pociťovat nedostatek benzínu a nafty. Farmáři, řidiči kamionů, taxíků a záchranečků se již od pondělí snaží přesvědčit vládu, aby snížila daňové zatížení benzínu a nafty o minimálně dvacet procent. Situace v zemi se pomalu stává kritickou. V některých regionech (Lyon, Bretaň) již místní úřady nařídily přednostní zásobování naftou a benzinem pro záchranky, policejní a hasičské vozy.*“ [2]

Červen 2008, Španělsko: ⁴ „*Španělé se ze strachu před nedostatkem paliva předzásobují a plní kanystry pohonnými hmotami, čímž se prodlužují fronty u čerpacích stanic a mizí zásoby. Podle distributorů již bylo vyprázdněno zhruba 40 procent zásobníku v Katalánsku a přibližně 15 procent v Madridu. Na Gibraltaru panuje naprostý chaos, když španělští i místní řidiči panicky nakupují pohonné hmoty. Problémy už ale přerůstají i na pulty supermarketů, kde pomalu dochází potraviny. Demonstranti totiž napadají před supermarkety své nestávkující kolegy, kteří přivázejí zásoby do obchodů. Poté jejich čerstvě dovezené zboží znehodnocují, vyhadzují ven.*“ [3]

Říjen 2010, Francie: „*Francouzi v panice skupují benzin a letišťm v Paříži zbývá palivo jen na několik dní. Můžou za to demonstranti, kteří na protest proti plánu vlády zvýšit věkovou hranici pro odchod do důchodu, zablokovali sklady pohonných hmot a rafinerie. Prezident Sarkozy na ně poslal policii a nejmíň 1 student utrpěl vážné zranění. Hořící barikáda před nádržemi benzínu, taktika, kterou odboráři zasáhli Francii na citlivém místě. Z 12 velkých rafinerií jich blokády ochromily 10, v Marseille stojí 70 nevyložených ropných tankerů, v přístavu se stávkuje ... Prezident Nicolas Sarkozy ... osobně nařídil policii, aby rozehnala demonstranty před 4 sklady pohonných hmot, ti mezitím zablokovali 5 dalších.*“

Pokud ruku v ruce s vyjádřením odpovědných orgánů nepostupují přísná regulační opatření, jedná se o bezzubý instrument. Výzvy ke zdrženlivosti veřejnost v minulosti – doma i ve světě – obvykle neakceptovala, naopak je chápala jako

³ Například nepokoje v Nigerii v roce 2012, související se snahou vlády odstranit subvence cen benzínu. Vláda ustoupila a pro rok 2013 jsou náklady na dotace odhadovány okolo 6 miliard dolarů.

⁴ Stávky řidičů kamionů a nákladních automobilů se v červnu 2008 „prohnaly“ po celém světě. Probíhaly v Portugalsku, Francii, Spojeném království i latinské Americe. Ceny ropy se minulý týden více než zdvojnásobila oproti loňskému roku a dosáhla rekordních 139,12 dolarů za barel.

potvrzení svých obav z toho, že situace je vážná (případně potvrzení předpokladu, že na spekulaci je možné vydělat respektive ušetřit).

Pokud bychom situaci maximálně zjednodušili, pro jednotlivce je ideálním stavem ten, kdy se všichni ostatní chovají solidárně (akceptují výzvu odpovědných orgánů a šetří palivy), kdežto on sám si udělá zásoby tak velké, jak je to jen možné. Tento „ideální“ stav nicméně nikdy nenastane a nesolidárně konající jednotlivci si navzájem ostře konkurují a kolikrát více ztratí, než získají (ve frontě – alespoň v chladném počasí – popojížděním a přitápěním spotřebují cenný benzín a na konci se na ně dostane třeba jen omezený příděl, ale také třeba vůbec nic, o časových nákladech, respektive „ušlém zisku“ ani nemluvě). Ostatně nemalá je i role médií a sklon člověka k napodobování okolí. I člověk, který byl původně odhodlán vládní doporučení poslechnout, je kolikrát přímo či nepřímo tlačěn „postavit se do fronty“ a to i na produkty, které vůbec nepotřebuje. [4]

2 MOŽNÉ REAKCE ČLOVĚKA NA MIMOŘÁDNOU UDÁLOST

Každá mimořádná událost (jako např.: ropná /energetická/ nouze)⁵ v sobě nese potenciál zátěžové situace, a tedy může být zdrojem psychické zátěže, stresu, frustrace, konfliktu ... Chování člověka je ovlivněno okolnostmi souvisejícími přímo s danou mimořádnou událostí i podle toho zda se ho důsledky vzniklého krizového jevu bezprostředně dotýkají nebo ne.

Zátěžové situace jsou situace, které vyžadují zvýšenou aktivitu na jejich zvládnutí nebo přizpůsobení se vzniklým novým podmínkám. V zátěžové situaci si člověk nevystačí s předchozími schémata myšlení a chování, a tedy musí přetvářet zažitě způsoby řešení vzniklých situací. Zátěžové situace mohou mít podobu nepřiměřených úkolů a požadavků, problémových situací, frustrujících situací, konfliktních situací, deprivujících situací a stresových situací. [5; 6] Krizový manažer (vedoucí pracovník), který řídí krizový štáb, v případě vzniku mimořádné situace, či jiné organizace odpovědné za řešení mimořádné události by měl znát možné projevy a důsledky zátěžových stavů, jakož i jejich zvládnutí, u svých pracovníků, ale i dalších účastníků mimořádné události, aby byl schopen řešit a zvládat i takové situace.

V odborné literatuře jsou rozlišovány stupně psychické zátěže (běžná, zvýšená, hraniční, extrémní), které představují subjektivní prožívání nesouladu mezi nároky vnějšího prostředí a předpoklady jedince tyto nároky zvládnout. Každý člověk mimořádnou událost vnímá jinak, a tím se odlišuje i jeho prožívání a následné reakce na ni. Mezi charakteristické znaky negativně prožívaných zátěžových situací lze zařadit pocity neovlivnitelnosti, nepředvídatelnosti a nezvládnutelnosti situace, v podmínkách nepříjemného tlaku okolností, které vyžadují příliš mnoho změn stavu psychické zátěže obecně:

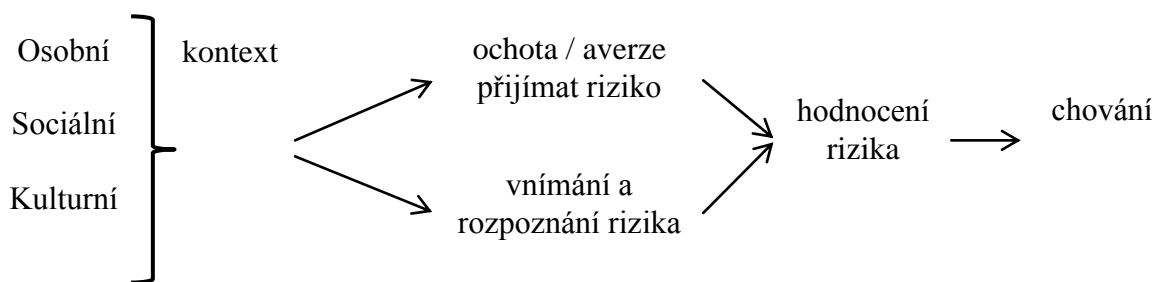
⁵ Autoři záměrně hovoří o mimořádné události, protože se zaměřují na multidisciplinární pojetí tohoto problému, zejména dopadu na obyvatelstvo. Ale je nutné konstatovat, že v oblasti ropné bezpečnosti existuje právní termín vztahující se k nedostatku této energetické suroviny, tzn., hovoříme o tzv. mimořádné situaci.

- vznikají a projevují se v oblastech prožívání, motorických projevů, kognitivních a fyziologických projevů,
- zasahují oblast vůle,
- narušují integritu osobnosti,
- vyvolávají mobilizaci autoregulačního systému.

Při nadměrné aktivizaci, kterou vyvolávají zátěžové situace, nastává narušení průběhu jednotlivých funkcí, projev neschopnosti cílevědomého a adekvátního řízení, ale i dezorganizaci celkového chování člověka [7]. Paulík [6] popisuje projevy stresu, přičemž rozlišuje:

- aktivní reakci na stres (svalové napětí, výrazné emoce, autoagresivní tendence, nesoustředěnost, zhoršená schopnost komunikace a jiné) a
- pasivní reakci na stres (ztuhlost, omezení pohybu, nemotorné, nekoordinované pohyby, zpomalení fyziologických funkcí, rozšíření zornic, snížení percepce těla, výrazně snížená schopnost porozumět verbálním sdělením, informacím).

Každý člověk reaguje na stresor individuálně a jeho prožívání je velmi subjektivní. Na podněty reaguje jedinec vědomě i podvědomě a ne všechny jeho projevy jsou navenek pozorovatelné. Vnější projevy lze pozorovat ve formě reakcí, odpovědí, řízení, vnějších výrazech či řeči člověka. Ropnou nouzi může jedinec vnímat jako frustrující situaci, čili stresorem (překážkou) může být nedostatek pohonných hmot. U člověka vzniká psychický stav označovaný jako frustrace. Stresor vytváří tlak na osobnost člověka, který se s ním vyrovnává na vědomé nebo nevědomé úrovni (obránné mechanismy). Nejčastěji obranné mechanismy používané při vyrovnávání se s nastalou překážkou jsou útok, kompenzace, obejití překážky, únik (fyzicky nebo ve fantazii) nebo fixace, strnulost, může se projevat ztrátou motivace, cíle [8].

Obrázek 1 Vliv postoje k riziku na chování [9, s. 66]

Vymětal [9] uvádí možné emocionální reakce jedinců na mimořádnou událost – apatie, lhostejnost, znepokojení, strach, hrůza, panika a popření. Tyto emoce jsou ovlivňovány i množstvím informací, které jedinec má a míry dopadu mimořádné události na jejich potřeby (zdraví, život, majetek). Pro každého člověka je významné i naplňování jeho potřeby bezpečí a jistoty (Maslowova pyramida potřeb). Mimořádná událost může omezovat i naplňování této potřeby. Aspekty, které ovlivňují postoje člověka k riziku (obr. 1), to jakým způsobem rozpoznává a vnímá riziko je ovlivněno osobním, sociálním a kulturním kontextem jeho života. [9] Vnímání rizika

má vliv mnoho faktorů, tento postoj se také v průběhu života člověka mění. Na mimořádnou událost, jakou je i ropná /energetická/ nouze, může reagovat člověk nejen jako jednotlivec, ale i jako součást určitého sociálního prostředí, kterým může být ovlivněno jeho prožívání a hlavně chování. V příspěvku je stručně popsán dav a chování člověka v davu.

Davem se v sociologii nazývá dočasné shromáždění (prostorové seskupení) lidí, kteří mají společné zaměření pozornosti (předmět, zájem), jejich chování je podobné nebo stejné a navzájem se ovlivňují. Davy se od sociálních skupin odlišují hlavně délkou svého trvání. Pro davy je typická fyzická blízkost lidí, taktéž společný předmět zájmu případně cíl a vzájemné ovlivňování (cítění, myšlení, chování ...). [10] Davy necharakterizujte společná identita. Davy mohou být různorodé (anonymní a neanonymní) a stejnorodé (sekty, kasty a třídy), přičemž toto členění nerozlišuje davy od sociálních skupin [11]. Je několik teorií, které vysvětlují davové chování. Mezi významné patří:

- teorie nákazy, jejichž jádrem je tvrzení, že v různých kolektivitách a hlavně v davech, vznikají a rozvíjejí se různé formy „duševní nákazy“, které způsobují, že jednotlivci se chovají jinak v kolektivu než o samotě (G. Le Bon, G. Trade, R. E. Park, R. Ross ...);
- teorie spontánního vzniku nových norem, v jejímž rámci je chápána kolektivita jako vnitřně heterogenní útvar, z hlediska osob, které je tvoří a jejich chování (R. Turner, L. Killian);
- teorie přidané hodnoty, která je jednou nejuplnějších sociologických vysvětlení procesu vzniku a vývoje kolektivního chování. Daný model je založen na myšlence, že každé stádium nějakého procesu něčím přispívá ke konečnému výsledku daného procesu (N. J. Smelser). Sociologové na vysvětlení davového chování aplikují také teorie rozhodování a her. [10; 11]

Mezi charakteristické projevy chování jedince v davu je považovaná jeho **deindividualizace**, tj. potlačení až úplná ztráta individuálních rysů osobnosti. Tak jako už bylo uvedeno, lidé v davu reagují v zásadě stejně, racionálně, ale primitivními emocemi a instinkty. V rámci davového chování dochází k jednotě citu, naději ... potlačení rozumové kontroly vede k oslabování závaznosti celospolečensky platných morálních a právních norem a vede k přesvědčení o správnosti momentálního konání. Jedince prožívá pocity solidárnosti a sounáležitosti s celým davem, pocity moci a významnosti, v anonymitě davu se cítí bezpečně a beztrestné. Dav si vytváří vlastní normy a jeho účastníci se v jejich intencích kontrolují a kontrolují i sebe navzájem. Mezi druhy davového chování je možné zařadit **paniku**. Paniku je možné definovat jako druh davového kolektivního chování, kterým lidé reagují na určitý podnět emocionálním, spontánním, situací či jevu nepřiměřeným způsobem, který je často bezohledný a sebezničující. Paniku může způsobit skutečný či domnělý nedostatek nebo omezené množství žádaných zboží, služeb ..., o které se lidé usilují (soupeří). Dalším druhem davového chování je **masová hysterie**, která se vyskytuje vzácněji a často souvisí s panikou. Masovou hysterii je možné charakterizovat jako spontánní, vzrušený, emocionální a situací nepřiměřené chování rozptýlených kolektiv. Toto chování je reakcí na uvědomování podnět, který může být reálný nebo imaginární jev,

situace, událost ... je často reakcí lidí na jevy, události, které si nevědí vysvětlit, nedokáží jim porozumět a ovládat je, ohrožují jejich zdraví, majetek, život nebo jejich blízkých. V odborné literatuře je uváděn i další druh davového chování, a to **davová psychóza** (davová sugesce). Lidé se v davu chovají jako by podléhali jakýmsi sugestivním vlivům. Míra sugesce (vyvolaná intenzita a podoba davového chování) je závislá na několika faktorech. Hlavně na charakteru podnětu vzbuzujících reakci davu, dále na osobnostních rysech potenciálních účastníků davu a konkrétní společenské situace (mimořádné události). [10; 11; 12]

3 ZÁVĚR

Zvládání zátěžových situací je ovlivněno vrozenými i získanými predispozicemi člověka, jeho psychickou odolností, jakož i schopností vnímat a vyrovnávat se s nimi. Člověk dokáže regulovat své prožívání i chování, ale je třeba, aby to bylo podporováno a rozvíjeno vhodnou přípravou (teoretickou i praktickou). Příklady uvedené v úvodních pasážích (např. Francie) jasně ukazují, že je třeba pracovníky krizového řízení vzdělávat i tímto směrem a rozšiřovat krizovou připravenost novými směry. Je třeba si uvědomit, že energetickou bezpečnost ve vztahu k obyvatelstvu nesmíme podceňovat, zejména v současné době. Velkou energetickou hrozbu pro celou Evropu představují rusko-ukrajinské vztahy a je třeba okamžitě reagovat a nepodceňovat žádné rizikové faktory.

LITERATURA

- [1] Nigeria Fuel List Includes Firms Named in Subsidy Fraud Probe. In: Reuters, 23. VII. 2013. [online] [cit. 2013-11-26]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2013/07/23/nigeria-gasoline-imports-idUSL6N0FH3CD20130723> .
- [2] Ve Francii dochází benzín, protože farmáři blokují rafinerie. In: Lidové noviny, 6. IX. 2000. [online] [cit. 2013-10-14]. Dostupné z: <http://www.agris.cz/clanek/91545/ve-francii-dochazi-benzin,-protoze-farmari-blokuji-rafinerie> .
- [3] KRÁLÍČEK, T.: Ropná blokáda: ve Španělsku dochází jídlo i palivo. In: IHned.cz, 10. VI. 2008. [online] [cit. 2013-10-14]. Dostupné z: <http://byznys.ihned.cz/c1-25376900-ropna-blokada-ve-spanelsku-dochazi-jidlo-i-palivo> .
- [4] ŘÍCHOVÁ, B.: Přehled moderních politologických teorií. Praha: Portál 2006. ISBN 80-7367-177-8.
- [5] BRATSKÁ, M.: Vieme riešiť záťažové situácie? Bratislava: SPN 1992. 152 s. ISBN 80-08-01592-6.
- [6] PAULÍK, K.: Psychologie lidské odolnosti. Praha: Grada Publishing, a. s. 2010. 240 s. ISBN 978-80-247-2959-6.
- [7] ČINOVSÝ, K., BLUSKOVÁ, J., ŠKODÁČEK, I.: Zmeny psychických stavov a ich prejavy v interakcii s psychickou záťažou. In Psychiatria. [on line]. ISSN 1335-423x. 2002, č. 1, s. 7 – 12. [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: <http://www.psychiatria-casopis.sk/files/psychiatria/1-2002/psy1-2002-cla2.pdf> .

- [8] KUBÁNI, V.: Všeobecná psychológia. Prešov: PU 2010. 157 s. ISBN 978-80-555-0172-7.
- [9] VYMĚTAL, Š.: Krizová komunikace (a komunikace rizika). Praha: Grada 2009. 176 s. ISBN 978-80-247-2510-9.
- [10] SOPÓCI, J.: Kolektívne správanie. Bratislava: UK 1996. 128 s. ISBN 80-223-1085-9.
- [11] LE BON, G.: Psychologie davu. Praha: KRA 1994. 160 s. ISBN 80-901527-8-3.
- [12] REICHEL, J.: Kapitoly systematické sociologie. Praha: Grada 2008. 240 s. ISBN 978-80-247-2594-9.

Článok recenzovali dvaja nezávislí recenzenti.

